

Helmut Müller-Enbergs: Sveriges ställning som underrättelse mål för DDR:s utlandsspionage

Sverige i SIRA-databaser

IM-Ausland – vad döljer sig bakom bokstäverna IMA?

Varje underrättelsetjänst har ett eget språk, ett konspirationens språk. Det fungerar som kommunikationsmedel inte bara mellan källa/agent/IM och ledningsofficer utan också mellan de olika avdelningarna. Konspirationen består av tecken, bokstäver och förkortningar som dels kan ändras med tiden, dels kan ha olika betydelser samtidigt. Detta gäller särskilt förkortningen ”IMA” som används av det östtyska utlandsspionaget HV A. När ”IMA” står på det viktiga Rosenholz-kortet F 22 längst ner betyder det att för den person, som finns på detta kort, har både personakt och arbetsakt upprättats. I det interna fackspråket kallades personer med dessa Stasiakter för ”insatskader”. I den här boken var i de flesta fall dessa insatskader verksamma i utlandet, dvs. i Sverige. För att förenkla för läsaren talas här om ”IMA” som ”IM-Ausland”, dvs. ”Inofficiell Medarbetare i utlandet” trots att förhållandet kunde vara mer differentierat. När förkortningen ”IMA” står maskinskrivet på Rosenholz-korten längst upp till vänster betyder det ”IM med särskilt uppdrag”, som sattes in för ”aktiva åtgärder”. Det kunde exempelvis betyda att de fick informationer från HV A som de skulle försöka lansera hos journalister i ”operationsområdet”, jfr sid. 202 ff.

Vilken ställning hade då Sverige som underrättelse mål för DDR:s utlandsspionage, HV A, inom Ministeriet för Statssäkerhet, MfS/ Stasi? Ett seriöst svar bygger på tre variabler: antal källor som opererade i Sverige, antal rapporter/informationer som de levererade och vilket värde dessa hade för HV A respektive DDR.

När det gäller antal källor som Stasi ledde finns upplysningar i det kartotek, som allmänt kallas Rosenholz. Kartoteket är en säkerhetskopia som Stasi gjorde men som nu befinner sig i händerna på den amerikanska underrättelsetjänsten CIA. BStU har åren 2000–2003 bara fått kopior på de kartotekskort ur Rosenholz som rör tyska medborgare, men inte när det gäller icke-tyskar. Svenskar finns där utan tvivel, men BStU kan inte ge upplysning om det.

Men däremot kan man med tillförlitlighet ange antal informationer som rör Sverige och som kommit in till HV A åren 1969–1989. Det är exakt 2 919 informationer. Denna uppgift om antalet informationer anger däremot inte vilken ställning Sverige hade som underrättelse mål. Antalet informationer måste jämföras med antalet från andra länder. Exempelvis erhöll HV A under samma tidsperiod 2 290 informationer om Danmark, 1 405 om Finland och 1 886 informationer om Norge (jfr tabell 1 nedan).

Tabell 1: Informationsingångar till HV A (1969–89)

Land	Ekonomi/ näringsliv	Politik och militär- väsen	”Regim-material” (Hotellkvitton, inträdesbiljetter osv.)	Hemlig underrättelse- tjänst	Summa
Finland	98	905	313	89	1 405
Danmark	209	1 370	633	78	2 290
Sverige	538	1 478	719	184	2 919
Norge	130	1 527	159	70	1 886

Av tabell 1 ovan framgår att Sverige, åtminstone med hänsyn till antal informationer, var det mest betydande operativa målet i Skandinavien. Men informationerna har olika värde. Därför är det inte tillräckligt att enbart betrakta informationsingångarna ur kvantitativ synvinkel. Följaktligen måste man fråga, vilket värde informatio-

nerna hade för HV A. Svar på den frågan kan man få på två vägar: Dels måste undersökas hur många informationer som lämnades över till stats- och partiledningen i DDR, dels betygssättningen eftersom varje information betygsattes med ett betyg från 1–5, där 1 betyder ”mycket värdefull”.

Tabell 2: Informationer från HV A till DDR:s stats- och partiledning (1969–89)

Land	Ekonomi/ näringsliv	Politik och militärväsen	Summa
Finland	3	128	131
Danmark	0	153	153
Sverige	11	243	254
Norge	2	155	157

Underrättelsetjänstmaterial och ”regimmaterial” som hotellräkningar, teaterbiljetter och så vidare har självklart inte lämnats vidare till DDR:s stats- och partiledning, men däremot informationer om ekonomi, näringsliv, politik och militärväsen. Av tabell 2 framgår att analyser och informationer som gällde Sverige lämnades vidare till DDR:s stats- och partiledning i 254 fall. Jämförelse med andra länder (Danmark 153, Finland 131, Norge 157) visar att också ur detta perspektiv ligger Sverige främst.

Tabell 3: ”Mycket värdefull” information till HV A (1969–1989)

Land	Ekonomi/ näringsliv	Politik och militär- väsen	Material (Hotellkvitton, inträdeskort osv.),	Hemlig underrättelse- tjänst	Summa
Finland	0	18	1	3	22
Danmark	1	36	14	12	63
Sverige	0	22	4	12	38
Norge	1	43	0	7	50
HV A	1 816	2 741	566	5 907	11 030

Vilka informationer och rapporter från Sverige ansågs som ”mycket värdefulla”? Av de totalt 2 919 informationerna gällande Sverige gav analytikerna vid HV A bara 38 gånger högsta betyget, avrundat alltså bara en procent av informationsingångarna. Också här en jämförelse: Av informationerna från Danmark fick 63, Finland 22 och Norge 50 betyget ”mycket värdefull”. Ur den synpunkten intar Sverige bara tredje plats. En inte orealistisk förmodan är att de skandinaviska länderna tillhörde KGB:s territorium för underrettelsetjänst. Medan KGB genomsnittligen fick cirka 80 procent av informationsingångarna från HV A, ligger siffran för de skandinaviska länderna betydligt lägre. KGB fick endast 27 procent (391) av de politiska och militära informationerna från Sverige, se tabell 1. I grannländerna ser det likadant ut: Danmark 28 procent (387), Finland 26 procent (237) och Norge 35 procent (540). Detta sparsamma materialflöde om de skandinaviska länderna från HV A till KGB måste värderas som ett möjligt indicium på att de skandinaviska länderna tillhörde KGB:s eget operationsområde.

Sverige-avdelningen HV A III/A/2

Sverige var ett av mälländerna för HV A III/A/2. Men en helt separat Sverige-avdelning hade inte östtyska utlandspionaget, Hauptverwaltung A (HV A). Avdelningens namn har ändrats under DDR-historiens gång. Fram till juni 1987 kallades den HVA III/2, åren dessförinnan HV A 3/2 respektive 3/b. Vid slutet av DDR:s existens var avdelningen ansvarig för den operativa bearbetningen av Österrike (Residentur 221), Schweiz (Residentur 222 och 223), Danmark (Residentur 225), Norge (Residentur 226), Sverige (Residentur 227), Finland (Residentur 229), Portugal (Residentur 231) och Spanien (Residentur 232). För HV A III/A/2 fanns sju målobjekt noterade som vi idag ännu inte kan identifiera, täcknamn och registreringsnummer på *Ostsee* (XV 2890/66), *Licht* (XV 2891/66), *Bohne* (XV 3608/74), *Otto* (XV 1129/62), *Delphin* (XV/2/74), okänt täcknamn (XV/4245/64) och *Stern* (XV 1130/62).

HV A III/A/2 hade under en rätt lång tidsperiod 20 medarbe-

tare men som efter omstrukturering 1987 reducerades till mellan åtta och nio operativa medarbetare. Ledningen för HV A 3/2 låg från oktober 1958 till 1962 hos Klaus Rösler, fram till 1967 hos Jürgen Rogalla (1964/65 sköttes avdelningen mestadels av vice chefen Heinz Hanke²⁰⁵). Vice chef var 1961 till 1967 Joachim Jecht²⁰⁶ (från 1964 som *OiBe*, ”officer på särskilt hemligt uppdrag”). HV A III/A/2 leddes till sist av Peter Schorn²⁰⁷ (MA 400) som tidigare koordinerat arbetet i norra Europa. För det operativa arbetet i Sverige på 1970-talet var Hans-Joachim Kästner ansvarig, på 1980-talet Wolfgang Baehr.

Sverige som operativt utflyktsmål och övningsområde för Stasis underrättelsetjänst HV A

Sverige var ett populärt operativt utflyktsmål för Stasi. Dit sände det östtyska utlandsspionaget HV A gärna sina *IM*, *Inofficiella Medarbetare*, för att träffa agenter från Västtyskland, från andra länder och också från Sverige. Ofta blev Sverige ”övningsområde” för att DDR-medborgare under sin agentutbildning skulle bli förtrogna med Väst-världen, för att sedan lära känna sitt egentliga operationsområde, Västtyskland. Detta illustreras här med hjälp av några exempel.

Stasis favorithotell i Sverige

När chefen för östtyska utlandsspionaget Markus Wolf kom till Sverige sommaren 1978, se sid. 42 ff och 258, inredde HV A vid DDR-ambassaden i Stockholm en lägenhet åt honom. Men det var ett undantag. Vanligtvis övernattade *IM* på hotell. Under tidsperioden november 1978 till mars 1988 finns 139 övernattningar på svenska hotell dokumenterade för *IM*. De här uppgifterna kommer från databank SIRA 13 som bevarats från HV A. I den databanken får vi information med hjälp av sökorden *Sverige* och *hotell*.

Favorithotellen för HV A befann sig övervägande i Stockholm där 51 övernattningar kunde konstateras. Därefter följer Malmö (24) och Göteborg (21). Övernattningar i Varberg kan dokumenteras i

sju fall, Borås och Västerås respektive fyra, övriga städer färre. IM fick i regel inte själva välja hotell utan det var Östberlin centralt och avdelning HV A VI med egen resebyrå som organiserade och bokade hotellen. En IM skulle helst inte bo på samma hotell utan vid flera besök i en stad helst växla hotell. I Stockholm var favorithotellet Hotell Malmen på Götgatan, i Göteborg var det Esso-Hotell.

Tabell 4: Favorithotell för HV A i Sverige

(Namn och stavning enligt MfS, datum anger tidpunkt för hotellräkningen)

Övernattningar	Stad	Hotell
51	Stockholm	Esso-Motor-Hotel, Hotel Residenz, Sjöfartshotellet, Hotel Plaza, Hotel City, Adlon-Hotel, Hotel Wasa, Hotel Linde, Hotel Alexandria, Hotell Central, Tegnérlunden, Hotell Anno 1647, Hotel Brunnen, Hotel Gustav Vasa, Hotel Savoy, Birger Jarl, Welcome-Hotel, Hotell Malmen, Hotel Domus, Flughafenhotel Arlanda, Hotel Danus, Sara Hotel Amaranten, Hotel Anglais, Hotel Scandic
24	Malmö	Strand Malmö, Hotell Hembygden, Hotel Linde, Hotell Mansa, Turist-Hotellet, Sara-Hotel Winn, Familjehotellet, Hotel Savoy, Hotel Baltzar, Hotell Plaza, Hotel Scandinavia, Hotell St. Jörgen, Hotel Astoria, Hotel Anglais, Hotel Scandic, Hotell Neptun
21	Göteborg	Windsor, Hotel Skandinavien, Park-Avenue-Hotel, Esso-Motor-Hotel, Hotel Royal, Hotell Ramada, Hotell Ritz, Schweden-Hotel, Sara-Hotell Europa, Hotel Heden Hotell Allén, Hotel Lorensberg, Hotell Sheraton
7	Varberg	Stadshotellet, Varbergs Hotel, Sara Hotell
4	Borås	Saba Hotell, Grand Hotel, City Hotell
4	Västerås	Astoria-Phoenix-Hotel, Stora Hotellet, Hotell Arkad
3	Helsingborg	Hotel Anglais, Hotel Kärnan
2	Hägersten	Gyllene Ratten
2	Trelleborg	Stadshotellet
1	Borlänge	Hotel Scandic

Övernattningar	Stad	Hotell
1	Falkenberg	Turistgården Hwitan
1	Hultsfred	Hotell?
1	Karlskoga	Hotel Skotten
1	Linköping?	Hotell Baltic
1	Lund	Hotell?
1	Norrköping	Hotell Ritz
1	Smedjebacken	Esso-Motor-Hotell
1	Sölvesborg	Stadshotellet
1	Uppsala	Hotell Svea
1	Västerås	Astoria-Phoenix

Vilka IM besökte Sverige? Vilka träffade de där? De akter som skulle ha kunnat berättas är till stor del förstörda. Därför kan vi bara säga vilka IM med täcknamn det handlade om och vilka hotell de bott på. Det handlar i regel om DDR-medborgare, som inofficiellt arbetade för HV A. Till exempel besökte IM *Peter Müller* (XV 6217/82) 1 maj 1983 Malmö och övernattade på Hotell Baltzar, som ligger på Södergatan. Hans Stasiakt är bevarad så vi har uppgifter om honom: *Peter Müller* var Leipzigbo, född 1955, matematiker och forskningsassistent vid Karl-Marx-Universitet i Leipzig. Om honom står det i personbeskrivningen: "IM är 169 cm lång och smal och vältränad. Håret är kort, mörkblont och han är modernt klippt. IM har blågrå ögon. Han har ett angenämt sätt och ser vårdad ut, alltid ren och modernt klädd. IM är icke-rökare. Han talar bra retoriskt med en svag saxisk accent."²⁰⁸ *Peter Müller* fick uppdraget att göra en "Regimresa" till Sverige och Danmark, det vill säga skaffa information om svenska myndigheters rutiner, hur gränskontroller, passformaliteter och tull fungerade, hotellens praxis och så vidare. Resan ingick i hans utbildning i underrättelsetjänst. Han reste 1983 under en fiktiv identitet bl.a. som *Günter Grose* – en faktiskt existerande

Västberlinare – från Berlin över Köpenhamn till Malmö. Dokumenten berättar: Han reser över Warnemünde/Gedser med tågfarja och övernattar på Hotel Ibsen i Köpenhamn (Bl. 83).

Tabell 5: Övernattningar av IM i Sverige (Namn och stavnig enligt MfS)

Datum	Stad	Hotell	Gata	IM-Registrensnummer	Täcknamn
27.6.1984	Stockholm	Hotell Domus	Körsbärsvägen	XV 6878/82	”Werner Kramer”
27.6.1984	Malmö	Hotell Scandinavia		XV 6878/82	”Werner Kramer”
1.5.1983	Malmö	Hotel Baltzar	Södergatan	XV 6217/82	”Peter Müller”
7.8.1987		Hotell Atlanta		XV 528/83	”R. Schmidt”
11.1.1985	Malmö	Hotell?		XV 4533/80	”Felix”
1.11.1986	Stockholm	Hotell?		XV 4274/84	”Linke”
30.10.1982	Malmö	Turist-Hotellet	Västergatan	XV 4217/81	”Zeppelin”
1.5.1982	Malmö	Sara-Hotel Winn	Jörgen-Kocksgatan	XV 419/81	”Aral”
9.4.1984	Malmö	Hotell Plaza		XV 419/81	”Aral”
3.5.1985	Stockholm	Hotell?		XV 359/81	”Werner”
8.7.1985	Stockholm	Hotell Malmen	Götgatan	XV 359/81	”Werner”
11.2.1986	Stockholm	Hotell Malmen	Götgatan	XV 359/81	”Werner”
19.3.1980	Göteborg	Park-Avenue Hotel		XV 3564/74	”Traeger”
6.5.1983	Stockholm	Hotell?	Norrmalmstorg	XV 3431/67	”Theo”
20.9.1979	Stockholm	Hotell?	Grev Turegatan	XV 343/78	”Fuchs”
25.2.1982	Malmö	Hotell Mansa	Stortorget	XV 3345/75	”Hoppe”
25.2.1982	Göteborg	Hotell Ritz		XV 3345/75	”Hoppe”
29.6.1987	Malmö	Hotell Neptun		XV 3251/85	”Uwe Berger”
29.6.1987	?	Hotell?	Storgatan	XV 3251/85	”Uwe Berger”
1.11.1982	Malmö	Hotell?	Strandgatan	XV 3068/76	”Jens Heller”
1.11.1982	Karlskoga	Hotel Skotten	Järnvägsgatan	XV 3068/76	”Jens Heller”
1.11.1982	Göteborg	Esso-Hotell		XV 3068/76	”Jens Heller”
24.11.1986	Malmö	Hotel Astoria		XV 2921/82	”Mantel”
12.9.1984	Malmö	Hotell?	Citadellvägen	XV 2875/77	”Fritz Wolf”
8.11.1979	Stockholm	Hotel City		XV 2809/78	”Erwin”
30.5.1986	Malmö	Scandic-Crown-Hotel	Amiralsgatan	XV 2758/80	”Klaus”

Datum	Stad	Hotell	Gata	IM-Registrensnummer	Täcknamn
9.10.1979	Stockholm	Hotel Plaza		XV 2701/78	"Bergmann"
13.9.1982	Stockholm	Hotel Central		XV 2669/79	"Wartenberg"
13.9.1982	Stockholm	Hotell Anno 1647	Mariagränd	XV 2669/79	"Wartenberg"
13.9.1982	Göteborg	Hotel Royal		XV 2669/79	"Wartenberg"
13.9.1982	Göteborg	Schweden-Hotel		XV 2669/79	"Wartenberg"
19.3.1980	Göteborg	Park-Avenue-Hotel		XV 2564/74	"Traeger"
2.6.1981	Stockholm	Hotel Adlon	Vasagatan	XV 2523/79	"Endo"
22.9.1982	Stockholm			XV 2523/79	"Endo"
22.9.1982	Stockholm	Hotel Brunn- nen	Surbrunnsgatan	XV 2523/79	"Endo"
8.4.1981	Malmö	Strand Malmö		XV 2521/80	"Becker"
24.11.1981	Stockholm	Hotel Alex- andria	Magnus- Ladulåsgatan	XV 2510/79	"Werner Lorenz"
24.11.1981	Stockholm	Hotell Central		XV 2510/79	"Werner Lorenz"
1.6.1985	Stockholm	Hotell Anno 1647	Mariagränd	XV 2510/79	"Werner Lorenz"
1.6.1985	Stockholm	Hotell Domus	Körsbärsvägen	XV 2418/74	"Roeder"
15.12.1981	Stockholm	Tegnér-lunden		XV 2390/82	"Dorn"
1.11.1985	Stockholm	Flygplatshotell Arlanda		XV 2176/84	"Faber"
1.12.1985	Borlänge	Hotel Scandic	Stationsgatan	XV 2176/84	"Faber"
12.6.1984	Norrköping	Hotell Ritz	Vattengränden	XV 2156/73	"Wurf"
14.1.1988	Stockholm	Hotell?		XV 2058/72	"Talent"
1.11.1986	Stockholm	Hotel Anglais		XV 2038/84	"Clausnitzer"
9.6.1983	Stockholm	Hotell Gustav Vasa	Västmannagatan	XV 1933/69	"Gerda Rein- hard"
9.6.1983	Stockholm	Hotell?		XV 1933/69	"Gerda Rein- hard"
21.7.1983	Stockholm	Hotell Central		XV 1933/69	"Gerda Rein- hard"
21.6.1985	Stockholm	Birger Jarl	Tulegatan	Xv 1865/72	"Schmied"
21.6.1985	Stockholm	Welcome- Hotel	Notarievägen	XV 1865/72	"Schmied"
21.6.1985	Uppsala	Hotell Svea	Kungsgatan	XV 1865/72	"Schmied"
19.6.1981	Stockholm	Hotel Linde		XV 1711/71	"Sepp"
19.6.1981	Stockholm	Hotel Wasa		XV 1711/71	"Sepp"
19.6.1981	Malmö	Hotell Hembygden	Isak Slaktare- gatan	XV 1711/71	"Sepp"

Datum	Stad	Hotell	Gata	IM-Registrenummer	Täcknamn
19.6.1981	Göteborg	Hotel Royal		XV 1711/71	"Sepp"
19.3.1987	Stockholm	Hotell?		XV 1585/86	"Rudi Santiago"
19.3.1987	Malmö	Hotell?		XV 1585/86	"Rudi Santiago"
4.11.1987	Lund	Hotell?		XV 1585/86	"Rudi Santiago"
4.5.1982	Malmö	Hotel Savoy	Norra Vallgatan	XV 147/68	"Trautmann"
4.9.1979	Stockholm	Sjöfartshotellet	Katarinavägen	XV 126/79	"Topas"
1.1.1979	Stockholm			XV 1206/63	"Kurt"
1.5.1982	Malmö	Familjehotellet		XV 117/77	"Ecke"
27.8.1981	Västerås	Astoria-Phoenix-Hotel	Kopparbergsvägen	XV 111/78	"Decker"
13.7.1984	Stockholm	Hotell Savoy	Bryggargatan	XV 103/79	"Felix"
13.7.1984	Göteborg	Hotell Allén		XV 103/79	"Felix"
7.3.1988	Borås	Hotell?		XIV 3284/85	"Werner"
13.2.1987	Stockholm	Hotell Adlon		XIV 1681/79	"Lutz Heine"
12.8.1981	Malmö	Hotel Linde		XII 1306/72	"Thomas Schmidt"
21.12.1982	Stockholm	Hotell?	Kungsgatan	XII 977/72	"Oskar"
19.12.1986	Stockholm	Hotel Scandic		XII 916/75	"Wenzel"
16.6.1986	Hägersten	Scandic Hotel Gyllene Ratten	Lotta Svärds Gränd	XII 848/80	"Peter Jungnickel"
1.5.1987	Helsingborg	Hotell?		XII 790/66	"Siegfried Schulze"
26.3.1987	Stockholm	Hotell Scandia		XII 680/69	"Fritsche"
12.6.1987	Göteborg	Hotell?		XII 3720/80	"Schneider"
19.12.1986	Stockholm	Hotell Malmen	Götgatan	XII 2474/85	"Koehler"
19.12.1986	?	Hotell?	Storgatan	XII 2474/85	"Koehler"
12.5.1987	Malmö	Hotel Scandic		XII 2335/80	"Schiller"
26.5.1987	Stockholm	Hotell?		XII 1604/75	"Reinhard Simon"
29.12.1984	Stockholm	Hotell?		X 1973/75	"Ludwig"
16.7.1987	Göteborg	Hotell?		VIII 787/84	"Hensel"
29.1.1986	Malmö	Grand Hotel		VIII 70/75	"Ludwig Lindau"

Datum	Stad	Hotell	Gata	IM-Registrensnummer	Täcknamn
29.7.1987	Stockholm	Hotell?		VIII 698/86	"Jaeger"
30.12.1985	Stockholm	Hotel Danus	Valhallavägen	VIII 620/83	"Johann Hode"
10.6.1987	Göteborg	Hotell Sheraton		VIII 2473/86	"Paul Fuchs"
12.7.1985	Stockholm	Hotell Birger Jarl	Tulegatan	VIII 210/85	"Reise"
12.7.1985	Göteborg	Hotell?	Norra Hamngatan	VIII 210/85	"Reise"
30.12.1985	Sölvesborg?	Stadshotellet	Järnvägsgatan	VIII 210/85	"Reise"
29.1.1986	Hultsfred	Hotell?		VIII 188/73	"Conrad"
29.12.1984	Västerås	Astoria-Phoenix		VIII 1770/72	"Elektriker"
12.8.1986	Stockholm	Hotel Birger Jarl	Tulegatan	VIII 1664/85	"Peter Berger"
29.1.1987	Stockholm	Hotell?		VIII 166/65	"Werner Otto"
14.1.1988	Stockholm	Hotell?	Tulegatan	VIII 1308/87	"Wolodja"
13.11.1978	Varberg			VII 850/77	"Max Richter"
13.11.1978	Hägersten	Gyllene Ratten		VII 790/64	"Paul Weiß"
13.11.1978	Göteborg	Windsor		VII 790/64	"Paul Weiß"
27.3.1979	Smedjebacken	Esso-Motor-Hotel		VII 779/70	"Erich Busch"
14.7.1981	Trelleborg	Stadshotellet	Cortitz-Beck-Friisgatan	VII 67/78	"Peter Mühlmann"
14.7.1981	Borås	Grand Hotel		VII 67/78	"Peter Mühlmann"
14.7.1981	Borås	Saba Hotell		VII 67/78	"Peter Mühlmann"
19.7.1979	Varberg	Varbergs-Hotel,	Norrgatan	VII 553/67	"Heinz Garten"
27.5.1981	Varberg	Stadshotellet	Kungsgatan	VII 553/67	"Heinz Garten"
27.5.1981	Göteborg	Esso-Motor-Hotel		VII 553/67	"Heinz Garten"
8.2.1982	Göteborg	Hotell Ramada		VII 553/67	"Heinz Garten"
26.8.1982	Varberg	Stadshotellet Varberg	Kungsgatan	VII 553/67	"Heinz Garten"
4.4.1983	Göteborg	Sara Hotell Europa	Köpmansgatan	VII 553/67	"Heinz Garten"
8.7.1985	Varberg	Sara Hotell		VII 553/67	"Heinz Garten"

Datum	Stad	Hotell	Gata	IM-Registrensnummer	Täcknamn
19.7.1979	Varberg	Stadshotellet	Kungsgatan	VII 533/67	"Heinz Garten"
28.12.1980	Göteborg	Hotell Skandinavia	Kungsgatan	VII 1384/78	"Herbert Kuhpfahl"
1.10.1985	?	Hotell Tyringe		VI 1383/81	"Heinrich Weinschenk"
1.1.1986	Göteborg	Hotel Lorensberg		VI 1383/81	"Heinrich Weinschenk"
10.1.1986	Malmö	Hotell St. Jörgen	Stora Nygatan	VI 1383/81	"Heinrich Weinschenk"
19.3.1986	Stockholm	Sara Hotel Amaranten	Kungsholmsgatan	VI 1383/81	"Heinrich Weinschenk"
1.11.1986	Malmö	Hotel St. Jörgen	Stora Nygatan	VI 1383/81	"Heinrich Weinschenk"
9.7.1979	Stockholm	Esso-Motor-Hotel	Kungens Kurva	V 791/70	"Karl Heinz"
10.6.1986	Malmö	Hotell Savoy	Norra Vallgatan	MGB 312/61	"Karl Hafer"
5.9.1978	Stockholm	Hotel Residenz	Kungsgatan	KMS	–
3.1.1980	Västerås	Hotell		IX 648/70	"Adler"
3.1.1980	Helsingborg	Hotel Anglais		IX 648/70	"Adler"
16.7.1984	Göteborg	Hotel Heden		IX 112/69	"Wolfram Harnisch"
25.3.1985	Västerås	Hotell Arkad	Östermalmsgatan	IV 84/69	"Italiano"
25.3.1985	Västerås	Stora Hotellet		IV 84/69	"Italiano"
30.5.1985	Stockholm	Hotell Malmen		IV 1413/74	"Arnold"
17.2.1984	Borås	City Hotell		IV 1035/64	"Otto Frisch"
9.11.1984	Linköping?	Hotell Baltic	Hantverkargatan	III 220/82	"Klaus Friedrich"
6.3.1986	Trelleborg	Stadshotellet		I 79/77	"Rüdiger"
6.3.1986	Helsingborg	Hotel Kärnan		I 79/77	"Rüdiger"
2.2.1987	Malmö	Hotell Anglais		HV A VI	–
1.9.1979	Göteborg	Hotel	Kungssportsavenyn	HV A IX	–
7.7.1983	Falkenberg	Turistgården Hwitan		HV A IX	–
13.2.1987	Stockholm	Hotell Central		HV A I	–
19.6.1985	Varberg	Hotell?	Kungsgatan	–	–
7.1.1987	Stockholm	Hotell?		–	–

Fallbeskrivningar av IM på övning i Sverige

IM Peter Müller XV 6217/82

Med hjälp av fallet *Peter Müller* kan man rekonstruera hur en ”regimresa” till Sverige kunde se ut. Den första maj 1983 reste *Peter Müller* till Sverige. Detaljerat skrev han protokoll till Stasifilialen i Leipzig. Enligt sitt reseprotokoll anlände han med flygbåt till Malmö kl 9.45, varpå han växlade pengar på Stortorget, köpte biljett tillbaka till Berlin och sedan sökte upp turistinformationen. 10.15 checkade han in på Hotell Baltzar, gjorde sig i ordning och kollade stadskartan. 11.30 uppsökte han Presscentrum mittemot hotellet. Efter 12.00 åt han på restaurang Mando, som ligger på Skomakargatan 4 och tog därefter 12.45 en promenad över Lilla torg, förbi slottet och biblioteket och sedan över Gustav Adolfs torg till S:t Petri kyrka. Klockan 14 strövade han genom köpcentret Caroli City, drack kaffe mellan 14.30 och 15.15 på Cafe S:t Gertrud på Östergatan 3. Därifrån gick han tillbaka till Presscentrum, och satt sedan på ett litet café vid Lilla torg fram till 17.10. Kvällsmat åt han mellan 17.30 och 18.15 på Piccolo Mondo HB på Stortorget 19 för att sedan klockan 19 gå på bio vid Stortorget. Klockan 21 hade han återvänt till hotellet. Nästa dag reste Peter Müller 7.55 med tåg, kom fram till färjan i Trelleborg, som efter fyra timmar anlände klockan 13.15 till Sassnitz.²⁰⁹

Förberedelserna för den här resan hade varit minutiösa. Det förfalskade passet måste beställas och han måste öva underskriften. Han måste också medföra andra typer av legitimation och fick därför ett förfalskat bibliotekskort till Freie Universität Berlin.²¹⁰ Han behövde också passande kläder, en ”operativ utrustning” enligt Västmode. Därför fick han 500 DM den 15 mars 1983 och 1000 DM den 28 mars 1983.²¹¹ För pengarna köpte han en rock för 470, ett skärp för 39, en skjorta för 95, en slips för 34, två par strumpor för 25 mark. Dessutom manchesterbyxor för 235, en kavaj för 260, ett par skor för 195, en tröja för 145 och för 40 mark underkläder, allt till en summa av 1 538 mark.²¹² Noggranna säkerhetsföreskrifter måste iakttas. Om han blev arresterad i Sverige skulle han skriva ett vykort till Evi med hälsningsfras ”Käraste Evi”, som betydde att han blivit arresterad utan orsak. Om han skriver ”Kära Evi” handlar det

bara om en rutinarrestering. Om han skriver ”Min älskling” betydde det att han hade blivit förrådd. Skrev han bara ”Käraste”, betydde det att han genom eget felaktigt handlande hade arresterats.²¹³ Det visade sig senare att de här kodmeddelandena behövde *Peter Müller* inte använda.

Vad blev då resultatet av resan? Vilken information fick han? Han konstaterade att Café Gertrud på Östergatan 3 hade öppet måndagar till fredagar från 9 till 18. Operativa iakttagelser:

Ostört samtal möjligt vid bordet som står vid väggen mot buffén, därifrån god överblick över caféet. Publik: Blandad. Caféet lockar genom sitt läge besökare som shoppar i Caroli City.

När det gällde mötesplats meddelade han:

Jag föreslår två möjligheter: Röda Restaurangen i Caroli City. Den ligger på plan 1 och är tillgänglig från affärerna från alla sidor. Folk kommer och går här ständigt. Att man där växlar några ord väcker ingen uppmärksamhet. Den andra möjligheten är det stora gatuköket på Stortorget vid Gustav-Adolf-statyn.

När det gällde lokalkännedom i Malmö kunde *Peter Müller* meddela:

Alla bussar är gröna. Vid Gustav-Adolfs torg finns en affär som trycker visitkort. I Caroli City träffade jag en kvinna från Köln. Annars träffade jag inte någon som förstod tyska.

Slutligen skulle *Peter Müller* bedöma sin förmåga att ”lösa fysiska och psykiska uppgifter.”

Han rapporterade om sig själv:

I psykisk spänning vid ’konfrontation med motståndaren’ befann jag mig aldrig, inte i någon fas under resan. Först hindrades nervositeten vid första gränskontrollen genom att jag var så sömnig. Sedan visste jag ju att jag måste klara mig ensam. Svårare var det att inte slappna av, utan hela tiden kontrollera mig själv. Det är inte lätt att alltid vara ensam. De korta samtalen i affärer och restauranger hjälper inte. Vädret var mycket dåligt: Hela tiden regn, snöbyar, häftigt blåst. Fysiskt var det inga svårigheter, men jag fick tvinga mig att intressera mig för sevärdheter. Med ett intensivare program vore det nog bättre. Mitt aktiva ordförråd i engelska är egentligen ganska dåligt, men jag klarade mig ändå i enklare samtal.²¹⁴

31A
130 x 92
47 %

31B
130 x 93
47 %

31C
130 x 92
47 %

IM använde dessa falska pass

Stasi kapade identiteter av personer som reste genom DDR. Vid gränspassagerna kopierades passen snabbt.

Stasiarkivet, BStU, Berlin

IM Dorn XV 2390/82

Sverige var inte första uppdraget för *Dorn*, 23 år, utbildad apotekare med tjänst som avdelningschef på företagshälsovården i Schmölln. Hennes första uppdrag gällde en släkting, en faster i Västtyskland. Stasi hade fått korn på henne när hon 1969 ansökte om uppehållstillstånd för sin faster som bodde i Västtyskland. Fastern bodde i Köln och var sekreterare vid en forskningsavdelning vid Förbundsdagen. Stasifilialen i Schmölln undersökte *Dorn* närmare och kom till resultatet att intrycket var gott. Av Stasis undersökning att döma var hon en vacker och vänlig kvinna. I april 1971 tog man kontakt med henne. Allt löpte väl. Uppenbarligen utvecklades en allt intensivare kooperation, eftersom Stasi talar om ”samarbete” och hennes agerande bekräftar detta. Hennes Stasiakt övertogs i december 1972 av HV A:s filial i Leipzig. I maj 1973 reste *Dorn* till sin faster i närheten av Köln. Stasi noterar: ”Bilderna av fasterns personlighet kunde kompletteras och sammantaget kan noteras att *Dorn* utvecklat goda spionegenskaper i sovjetisk Tjeka-stil.” Ytterligare en resa följde 1979. Men spåret till fastern som sekreterare tycktes inte så framgångsrikt. *IM Dorn* var i alla fall enligt Stasi redan ”fast knuten” till MfS och hon skulle kunna göra en insats som kurir eller instruktör i stället. Hon reste ensam år 1981 under falskt namn som Heidrun Sundt, Dagmar Warmuth, Angelika Behrens och Bärbel Kadur. Mål var Västberlin eller Prag. På det sättet blev hon bekant med kultur och vanor i operationsområdet.

Den 22 november 1981 reste *Dorn* med förfalskad Västberlinlegitimation till Danmark. Den 25 november reste hon över med färja klockan 13.00 till Sverige. Hon hade övernattat i Stockholm på Hotell Tegnérslunden. Den 28 november 1981 åkte hon med tåg klockan 7.25 från Malmö över Trelleborg–Saßnitz tillbaka till Östberlin. Meningen med resan var att testa hennes lämplighet som ”insatskader” och hennes förmåga att samla administrativ information om Sverige, *Regimefragen*. Om någon frågade skulle hon låtsas att hon var på semesterresa. Testet skulle visa om hon var i stånd att operera under falsk identitet. I slutrapporten skrev HV A om denna resa:

Målsättningen med den operativa insatsen uppnåddes. *Dorn* hanterade ansvarsfullt de dokument och de konspirativa medel hon anförtrots. Bedömningen är att hon under hela resan uppträdde diskret under sin pseudonym. Hon förstår att knyta kontakter och få igång samtal. Hon visar ingen blyghet och det går fint med samtalspartner, dvs. ingen tvivlade på hennes identitet som diplomat-änka från Berlin. Att fylla en *TBK* [”död brevlåda”] och också kolla en *TBK* visade sig fungera utan problem. Hon har klarat av insatsen både politiskt-ideologiskt och fysiskt-psykiskt. Hennes engelskkunskaper kom väl till pass. Hon reste i en meteorologiskt ogynnsam tid, men kunde ändå klara av hela det planerade programmet. Hennes beslut att inte löpa linan ut och söka upp familjen K... i Rönninge var rätt. Hennes skildring av Rönninge stämmer med de kunskaper vi redan tidigare inhämtat genom andra IM.

IM Thomas Schmidt XII 1306/72

Den 15 november beställde HV A i Leipzig en ”dubbelgångardokumentation”. Det betyder att IM skulle resa under en redan existerande persons personuppgifter. Kännetecken: mannen bör vara född mellan 1940–1946, ögonfärg brun, oval ansiktsform, längd cirka 186 cm. I övrigt inga speciella kännetecken. Bostadsort: inte Bayern. Ansvarig avdelning vid HV A, avdelning VI K, sökte efter passande personalia och tillverkade sedan en förfalskad legitimation för IM *Thomas Schmidt* med oval ansiktsform, bruna ögon och med angiven längd 186 cm. Inga särskilda kännetecken, Hamburg angavs som hemort.²¹⁵ Västtysken som på det här sättet utan sin vetskap fick låna ut sina personuppgifter hade inreseförbud till DDR eftersom han misstänktes ha tillhört främlingslegionen 1962–1968 och också ha deltagit i strid i Vietnam. Med dessa förfalskade personuppgifter reste *Thomas Schmidt* till Malmö och övernattade på hotell Linde 12.8.1981.

IM Lutz Zeppelin XV 4217/81

IM *Lutz Zeppelin* föddes 1929 i Dresden, promoverade 1972 på en doktorsavhandling om ”Proletära Kvinnorörelsen 1900–1917” och arbetade sedan 1972 som vice chef vid skolinspektionen vid rådhuset i Leipzig. 1981 tog Stasis Leipzigfilial för HV A kontakt med honom för att få honom till instruktör. Efter att han värvats

som IM skickades han också precis som *Peter Müller* på ”regimresa”. Hans resa till Danmark började 25 oktober 1982 och slutade fem dagar senare. Syftet med resan för Stasi var dels att studera och kontrollera honom, dels få honom att samla information om lokala förhållanden.²¹⁶ Han reste med förfalskat Västberlin-pass och resan till Sverige var bara avsedd som dagsutflykt enligt följande planering: Den 28.10.1982 gör han en Öresundstur. Resväg: Med bärplansbåt över Öresund till Malmö, med tåg till Helsingborg, sedan med färja till Helsingör och därifrån tillbaka till Köpenhamn. Resan bokar han med DSR, danska tågbolaget, Vesterbrogade 5 eller Nikolaj Plads 9. På kvällen går han på bio. För resan får han 1 710 DM totalt.²¹⁷

Lutz Zeppelin följde den planerade resrutten: reste vid middagstid den 28 oktober 1982 till Malmö, uppsökte Turisthotellet, promenerade och tittade på centrum, gick på bio och återvände cirka 22.30 till hotellet. Nästa morgon åkte han med tåg till Helsingborg, såg på staden och konsthallen och återvände cirka 17.00 till hotellet. Den 30 oktober 1982 reste han med tåg från Malmö till Trelleborg–Sassnitz och anlände 18.35 till Östberlin. Om inresan till Sverige rapporterade *Lutz Zeppelin*: ”I Köpenhamn ingen kontroll, i Malmö mycket snabba passkontroller, ingen kontroll av bagage, mycket vänligt bemötande, danskar och svenskar togs ut och kontrollerades grundligt.” Om hotellet noterade han:

28 och 29 oktober övernattade jag i Malmö på Turist-Hotellet, Västergatan 9 a. Det här hotellet kan med viss reservation rekommenderas: centralt läge, pris inom rekommenderad gräns, riklig frukost inräknad i priset och servering på rummet, ingen kontroll av pass, bara formulär att fylla i.

Om hotellets nackdelar noterar han:

bara en ingång (kan övervakas) från en sidogata, den kvinnliga chefen talar engelska, alla andra anställda svenska. Svårt att göra sig förstådd.

Om hotellet rapporterade han till resebyrån vid Stasifilialen i Leipzig:

Hotellet valde jag själv eftersom det inte fanns någon rumsförmedling, eller så hittade jag den aldrig. Incheckning skedde genom att fylla i några få personuppgifter på ett formulär, men ingen jämförelse med passet gjordes. Hotellet

var inte fullt, rummen var normalt utrustade och bra ljudisolerade. Man kan observera vilka som kommer och vilka som lämnar hotellet eftersom det bara finns en ingång mot sidogatan. Facit: lämpligt operativt.²¹⁸

Av dokumenten att döma var det *Lutz Zeppelins* enda Sverigeresa, men inte hans sista operativa uppdrag. Ännu i oktober 1989 befann han sig på operativa uppdrag. I januari 1989 ansåg HV A att *Lutz Zeppelin* hade förmågan att ”vinna människor”. Som motiv för sina vistelser utomlands skulle han anknyta till sin forskning och då göra trovärdigt att han forskade om kvinnorörelser.²¹⁹

Sammanfattning

Mellan november 1978 och mars 1988 befann sig 80 Inofficiella Medarbetare, IM, i Sverige. 139 övernattningar finns dokumenterade. Detta är en indikator för att Sverige var ett viktigt övningsområde för blivande HV A-instruktörer i Västtyskland. De flesta besökte Sverige endast en gång som IM. Eftersom Sverige var ett av de första länderna som accepterade DDR-pass erbjöd sig gynnsamma möjligheter. Det var lätt att komma dit, få förstod tyska och kunde därför inte skilja på om personen kom från Västtyskland, Västberlin eller DDR. Gränserna var lätta att passera – som exemplen visar fanns knappast några strikta kontroller. Dessutom fick IM här möjligheter att lära känna västkultur och samtidigt vidga sina kunskaper om lokaliteter och övernattningsmöjligheter. För många IM blev Sverige ett genomgångsland till Västtyskland. IM *Heinz Garten VII 553/67* är förmodligen ett sådant exempel som åtta gånger besökte Sverige, (Varberg och Göteborg). För andra blev det en träffpunkt med västtyskar och svenskar vilket bland annat framgår av uppgifter att en IM samma dag i samma stad betalat för två olika hotellrum och således också tagit kostnaderna för väst-IM. Att det förhöll sig så tyder fallet med IM *Werner Lorenz CV 2510/79* som den 24 november 1981 betalade både för Hotell Alexandra och Hotell Anno 1647 i Stockholm. Det andra hotellet var förmodligen för hans IM-kollega från Västtyskland. Men det kan inte helt klaras ut av de bevarade akterna. Men så mycket visar dokumenten: Det östtyska utlands-

spionaget HV A präglades av största försiktighet och minutiösa förberedelser. Nya IM sändes ut för informationsinhämtning så att HV A skulle få underlag för att genomföra större aktioner.

Spionchefen Markus Wolf, Mannen utan ansikte, synliggjord av Säpo

När chefen för östtyska utlandspionaget Markus Wolf befann sig på hemligt möte med den västtyske politikern Friedrich Cremer i Stockholm, observerades han och blev fotograferad av Säpo. Den 1 juli 1978 avslöjades *Mannen utan ansikte*, han blev synlig! Fotot hamnade på tidningarnas första sidor och västtysk säkerhetstjänst kunde identifiera honom. En triumf för Säkerhetspolisen och ett stort misslyckande för Stasi. Om politikern Friedrich Cremer hade det inte funnits mycket att säga om han inte den 1 juli 1978 i hemlighet konspirativt hade träffat chefen för östtyska utlandsspionaget, HV A, generallöjtnant Markus Wolf.

Socialdemokraten

Friedrich Cremer föddes den 16 februari 1920 i Düsseldorf, studerade medicin och slog sig ner som läkare i den lilla bayerska byn Triefenstein-Lengfurt. Han engagerade sig socialt, gick med i socialdemokratiska partiet (SPD) och blev borgmästare respektive kommunalråd i Triefenstein – i 38 år. Han var från 1960 borgmästare i Lengfurt, efter en kommunreform från 1978 borgmästare i Triefenstein. 46 år gammal blev han parlamentariker i bayerska lantdagen som han tillhörde fram till 1981. Dessutom hade han olika funktioner i kommunen. För sitt parti ledde han socialdemokraternas arbetsutskott för sjukvårdsfrågor i Bayern. Fram till 2005 var han aktiv i kommunalpolitiken och i juli 2010 hedrades han för sitt 65-åriga medlemskap i SPD med hedersnål i platinium. Han fortsatte sitt sociala engagemang: Med Che Guevaras dotter, barnläkaren Dr Aleida Guevara-March, stod han i nära kontakt och organiserade hjälpsändningar till barnhem på Cuba. Både Bayern och För-

bundsrepubliken Tyskland förärade honom medaljer. Se lokaltidningen *Main-Post* 23.9.2010 "Kämpfer für soziale Gerechtigkeit". 91 år gammal dog han den 22 september 2010 i det som blivit hans verkliga hemort Triefenstein. Den fina socialdemokratiska karriären hade bara ett skönhetsfel: Friedrich Cremer var IM *Becker* för HV A. Han var således agent för utlandsspionaget, något som han fram till sin död hela tiden förnekade.²²⁰

IM *Becker*

Friedrich Cremers Stasiakt har förstörts, förmodligen våren 1990, bara enstaka fragment återstår: Ett Rosenholzkartoteks-kort och en kassett som hör till SIRA-databasen. Med hjälp av dessa uppgifter kan man ändå ana vilken betydelse IM *Becker* hade för HV A. I Stasidokumentet finns uppgiften om IM *Becker* med individuellt registreringsnummer 808/61.

Han hade senast i början av 1960-talet kontakter till Karl-Marx-Stadt, nuvarande Chemnitz. Detta framgår av Stasidokument som visar att hans ledningsofficer Dieter Hedrich från spionageavdelningen XV hade lagt upp en akt på honom den 16 mars 1961. Då var Friedrich Cremer 31 år gammal. Drygt ett år senare den 16 april 1962 överlämnades akten vidare till kollegan Karl-Heinz Lange. Exakt vad IM *Becker* gjorde den här tiden är inte klarlagt. Men i Berlin hade man uppmärksammat honom vid HV A, vilket bara kan vara möjligt om intressanta informationer kommit från *Becker*. En av de få verkligt skickliga SPD-experterna i Stasis spionavdelning avdelning II/4 inom HV A, Walter Weichert, förde över Stasiakten för *Becker* den 22 februari 1966 till MfS högkvarter vid Normannenstrasse.

En första uppgift på vad *Becker* rapporterade om finns hos Stasiavdelningens utvärderare den 8 juli 1969. *Becker* hade lämnat en sex sidor lång rapport om ledande SPD-politikers yttranden. Den rapporten var inte den enda. Genom åren finns minst 115 informationsingångar dokumenterade som ger konturerna till *Beckers* verksamhet: *Becker* måste ha haft tillgång till protokollen för SPD-ledningen i Franken åtminstone från år 1969. Mötesprotokoll från

30
107 x 150
87 %

Spionchefen Markus Wolf med hustru bevakas i Stockholm – Säpo fotograferar.
Foto Svenska Säkerhetspolisen, Säpo-arkivet

10.10. 1969 låg sex dagar senare hos analytiker vid Stasi, vilket betyder att ledningsofficer Weichert hade fått det och vidarebefordrat det. SPD i Franken observerades fram till 1973/74 av *Becker*, som upprepade gånger rapporterade om ledande politiker och om möten i bayerska SPD-utskott. Uppenbarligen hade *Becker* ett särskilt intresse för SPD:s politiska utbildningsanstalter som Friedrich-Ebert-Stiftung med säte i Würzburg, (*Frankenwarte*) och Sällskapet för politisk bildning i Würzburg som han rapporterade om. Verksamhetsrapporten från Frankenwarte väckte intresse i Östberlin och fick betyget III, rapporten om Sällskapet i Würzburg fick betyget II. *Becker* hade också tillgång till internt material från de gemensamma mötena med SPD:s partiledning. Exempelvis visste ledningsofficer Weichert vad som diskuterats redan tre dagar efter mötet den 13.10.1969 tack vare sin kunskapare *Becker*.

Den fyrasidiga rapporten från SPD-partistyrelsens möte den 28.2.1978 som nådde utvärderarna inom sex dagar fick det enda dokumenterade, mycket sällan utdelade betyget I. Tillgång till dessa informationer hade *Becker* uppenbarligen fram till slutet av 1978, men sedan skriver han inte mer om detta. Från 1971 observerade *Becker* en diskussionsgrupp inom SPD och därefter från cirka 1973 en grupp vänsterinriktade socialdemokrater *Frankfurter Kreis*. *Becker* rapporterade till sin nya ledningsofficer Joachim Pampe, som övertog Stasiakten från Weichert den 30.11. 1971. Åren 1975–1977 sysselsatte sig *Becker* intensivt med västtyska ministeriet för arbete, teknologi och forskning. I regel levererade *Becker* 5–6 informationer om året i genomsnitt. 1977 steg antalet till 13 och 1978 lämnade han 37 informationer, vilket tyder på att han var på väg att bli en toppspion. Men så kom januari 1979.

1 juli 1978 i Stockholm

Vi går tillbaka i tiden, till juli 1978. Exakt vad Markus Wolf diskuterade med Friedrich Cremer den 1 juli i en lägenhet i Stockholm vet ingen i Tyskland. Markus Wolf säger att det handlade om ett ”meningsutbyte”, då Cremer var en av hans ”mest intressanta och politiskt öppna samtalspartner i Västtyskland”.²²¹ Men varför hade

Markus Wolf kontakter med Friedrich Cremer? Svaret ger Wolfs efterträdare Werner Großmann. När denne utnämndes till vice chef för HV A fick han överblick och ansvar för alla aktiviteter som hade med västtyska regeringen och partierna att göra – men tre IM fick Großmann inte ha hand om, dem ville Markus Wolf själv leda: FDP-politikern William Borm (*Olaf*) och SPD-politikern Gerhard Flämig (*Walter*) och Friedrich Cremer (*Becker*).²²²

Man kan ana vad ”meningsutbytet” mellan Wolf och Cremer handlade om eftersom det från den här tidpunkten finns en femsidig rapport om personalsituationen i SPD-ledningen och ett åtta sidor långt dokument som handlar om en konferens för SPD:s parti-styrelse. Knappt en vecka efter SPD-konferensen låg de här rapporterna på HV A-analytikernas bord och källan var *Becker*.²²³

Avslöjandet av Wolf

Om avslöjandet av Wolf finns flera minnesbilder. Hansjoachim Tiedge från västtyska säkerhetstjänsten minns: Den avgörande vändningen kom när Heinrich Schoregge i slutet av januari 1979, ett halvt år efter händelserna i Stockholm, höll på med utfrågningarna av överlöparen från Stasi, Werner Stiller. Han visade fotona på de hemlighetsfulla herrarna Werner och Lenkeit och frågade i förbifarten Stiller, som arbetat som överlöjtnant i avdelning XIII/1 inom HV A, om han tillfälligtvis kände igen personerna på fotona från sitt dåvarande arbete. ”Oj, då,” ska Stiller ha utropat, ”var har ni fått tag i dom? Det kan inte vara sant! Vet ni vilka dom är? Det är ju min högste chef Markus Wolf och hans vicekollega Werner Großmann. Wolfs ansikte skulle jag nu vilja se, och också skadeglädjen i ministeriet.”²²⁴

Men Werner Großmann befann sig inte i Stockholm vid den tiden, något som de tyska myndigheterna först fick veta 1991. Werner Großmann minns: ”Chefen för spionageavdelningen, dr Müller, tar emot oss i sitt tjänsterum och presenterar förbundsadvokaten Lampe och statsadvokaten Kohlhase. Dr Müller börjar tala. Han känner mig sedan länge från ett foto som skulle ha varit jag, 1978, tillsammans med Markus Wolf i Stockholm:

Han var ju där som dr Werner och ni kallade er dr Lenkeit. Oh Gud, tänker jag, än har dom inte fattat. Efter sitt avhopp trodde Stiller att han kände igen mig och det togs till protokollet. Dr Müller verkade något besviken när jag förklarade för honom att jag vid den tidpunkten varken var i Stockholm som dr Lenkeit eller som Werner Großmann, och absolut inte med herr Wolf.

Detaljen med Großmann utelämnar Werner Stiller i sina memoarer från 2010:

Bara några timmar efter min ankomst till München visade man mig ett foto på en lång smal man som jag entydigt och utan tvivel identifierade som min tidigare chef, ledaren för HV A i Ministeriet för Statssäkerhet. Det var en resa han gjorde med sin hustru sommaren 1978, som uppenbarligen blev ödesdiger för honom. Jag fick bara se ett foto. Men jag förstod snart att det också måste ha funnits fler som man inte visade mig. Flera gånger de närmaste timmarna lade man fram fotot framför mig.²²⁵

Avslöjandet av Cremer

Friedrich Cremer anhölls den 26 januari 1979. I maj dömdes han för agentverksamhet som IM *Becker* till två och ett halvt års fängelse av Högsta domstolen i Bayern. Cremer överklagade, men utan resultat. Bundesgerichtshof fastställde domen i januari 1981. I december 1982 benådades han av förbundsresident Karl Carstens, se *Der Spiegel* (1982) 51, s. 184. De följande åren 1979 fram till 1984 tog Cremer och Stasi en fem år lång paus, ingen rapport inkom till Stasi. Den 23 januari 1984 fick Werner Groth *Beckers* Stasiakt som han ett år senare lämnade vidare till Walter Weichert. Denne måste ha gjort ett försök med *Becker* igen, för utvärderarna registrerar två informationsingångar den 25 januari 1985 och 5 juni 1986: *Situationen inom Bayerns SPD* och *Situationen för SPD ur bayerska parlamentsledamöters perspektiv*. Men sedan registrerar det elektroniska protokollet vid HV A ingen ytterligare leverans av rapporter. Men akten förblev öppen fram till 1990 då den förstördes i samband med upplösningen av det östtyska utlandsspionaget. Friedrich Cremer avled 22 september 2010 i Triefenstein, och Markus Wolf dog den 9 november 2006 i Berlin – och den okände, som Stiller identifierade, var chefen för den avdelning som var ansvarig för Cremer, Kurt

Gailat, som dog 2010 och som begravdes anonymt på kyrkogården S:t Andreas/S:t Markus i Berlin.

Och vad ansåg då Markus Wolf själv om avslöjandet i Stockholm? I sina memoarer skriver Markus Wolf att det inte var så viktigt om man i väst visste hur han såg ut. Västtyskland hörde inte till hans prioriterade rese mål[!]. Men för skandalpressen var Säpos foto naturligtvis en fantastisk gåva. (*Spionagechef im geheimen Krieg. Erinnerungen*, Düsseldorf 1998, s. 303).

Utlåtande från BStU 2010 om svenskt agentnät inom DDR:s utlandsspionage

Det här brevet nedan från BStU i Berlin, den tyska myndigheten som ansvarar för Stasiarkivet, visar hur ett utlåtande kan se ut som en forskare har möjlighet att få från den tyska myndigheten exempelvis i början av forskningen kring ett visst område.

*Dr. Helmut Müller-Enbergs
BStU, Berlin, 1/9 2010*

Frågeställning

Professor Birgitta Almgren bad undertecknad om ett utlåtande om kunskapsläget inom BStU, gällande HV A:s svenska nät.

Kunskapsläge

Som chef för forskningsgruppen Rosenholz har undertecknad på grundval av forskningsresultat som bygger på befintliga handlingar i BStU-myndigheten samt genom förfrågningar sammanställt information om HV A:s svenska agentnät. Följande agenter kommenteras i utlåtandet från den 1 september 2010:

König, XV 2924/77

Källmaterial i BStU visar att en agent med täcknamnet *König* registrerats och en Stasiakt, *Vorgang*, har lagts upp för honom 8 september 1977 av Horst Eismann i Avdelning XV i Bezirksverwaltung

Dresden.²²⁶ Eismann var vid den tidpunkten medarbetare 820 i Referat 8 inom Avdelning XV. Vid sin förflyttning till ledningen för Avdelning XV – som medarbetare 111 – tog han med sig akten och lät 7 januari 1988 omregistrera den för sig som XV /2924/77. Hur många personer som finns registrerade i den akten låter sig inte fastställas med de data som finns inom BStU. Personakten, fotograferad som Rosenholz innehåller inget kartotekskort. Det finns inte någon hänvisning att arkivering ägt rum före maj 1989. I SIRA databas 12 finns i alla fall 62 informationsgångar, den första från 4.2. 1978 och den sista 3.9.1987. Källan bedömdes först bara som *förtroendeingivande*, efter den 1.10.1978 som *tillförlitlig*.²²⁷ Tyngdpunkter i *Königs* rapportering behandlar Socialistiska Internationalen och SPD, det socialdemokratiska partiet i Förbundsrepubliken Tyskland. En hänvisning till HV A-statistikort för *König* kunde inte hittas. Däremot finns både F-22, upplysningar i SIRA-databas 21 och också kopia i Rosenholz. Det betyder att fram till januari 1988 har ingen arkivering av akten gjorts, dvs. den var då fortfarande aktuell. Personakten och också arbetsakten med etiketten för medarbetare utomlands *IMA*, är överskådlig och tydlig. HV A har klassificerat akten som *IMA*, som stämmer väl med en Stasiakt som omfattar både personal- och arbetsakt. Med tanke på den stora informationsvolymen kan man utgå från att när det gäller *König* handlar det om ett inofficiellt samarbete med HV A. Om detta ägt rum medvetet och med vilja, *wissentlich und willentlich*²²⁸, kan för närvarande inte fastställas.

Det finns i alla händelser två kvitton som hänför sig till 1989 på utbetalad ersättning för kostnader som alltid uppstår i samband med träffar med Stasihandledare.²²⁹

Klaus, XV 1450/86

16.3.1986 lades Stasiakten *Klaus* upp av Günter Zobler – medarbetare 657 – Arbetsgrupp 1, inom sektorn för *Vetenskap och Teknik* inom HV A. Den 8.2.1989 överlämnade han akten med registreringsnumret XV 1450/86 till Wolfgang Mehlhase – medarbetare 654. Fram till slutet av DDR:s existens var akten ”öppen” dvs. ope-

rationer pågick: I SIRA 21 klassificeras personakten som *OPK*-akt, *Operative Personenkontrolle*. Detta bekräftas också i F-22 i Rosenholz. Hur många personer som registrerats under XV 1450/86 kan inte avgöras enbart med F-16 Rosenholz. Det finns inget infört. Men det finns en klar hänvisning till förekomst av ett statistik kort. I betraktande av att det inte finns någon informationsgång i SIRA, att akten klassificerats som *OPK*, det vill säga operativ kontroll pågår, tyder det på att det handlar om en kontaktperson – det torde finnas antecknat på statistik kortet – eller en person som man försökte värva, en kandidat för inofficiellt medarbete, en *IM*.

Walde/Heino, AIM 23650

24.1.1977 lade Reinhard Grützmann – medarbetare 2402 – från Avdelning HV A XII/4 upp en akt över *Heino*. När Grützmann övergick till annan avdelning HV A XII/3 – nu medarbetare 306 – tog han med akten som klassificerades som *IMA*, och det innebär att för *Walde/Heino* finns både person- och arbetsakt. En motsvarande notering finns också på F-22 i Rosenholz. Där står även att akten lades upp 25.2.1986 med registreringsnummer AIM 23650. Bakgrundsmaterial torde vara förstört. Ändå finns en hänvisning till ett statistik kort med samma registreringsnummer AIM 23650, *Walde*. Det finns inga kopior på person kortet i F-16 i Rosenholz och därför kan inte anges hur många personer som finns uppförda under detta registreringsnummer. Inmatning i SIRA har inte kunnat fastställas.

Polar, XV 791/82

3.2.1982 lade Wolfgang Wagner – medarbetare 961 – i Arbetsgrupp 3/1, *Vetenskap och Teknik* upp en akt över *Polar* med registreringsnummer XV 791/82. Denna akt överlämnades sedan 21.1 1987 till Clause Geisenhainer – medarbetare 963 – i samma arbetsgrupp. En person- och arbetsakt lades upp för *Polar* med klassificeringen *IMA*. Källan bedömdes först som *förtroendeingivande*, 16.4.1982 bedömdes den som *tillförlitlig*, för att från och med 26.6.1982 åter endast

bedömas med det lägre betyget *förtroendeingivande*. Det finns 33 ingående rapporter från *Polar*, som motsvarar arbetsgruppens profil. Det handlar dels om öppen information, dels om militär spets-teknik avseende bl.a. kopplingskretsar för språksyntes, kylsystem för sensorer, datalagringsoscillografer och räkneverk för olika typer av energi och ström. Sista informationsinmatningen har gjorts den 27 februari 1989. För *Polar* finns också statistikkort för HV A.

Piko, XV 4452/87

Under registreringsnumret XV 4452/87 lades en IM-akt upp för *Piko* av Manfred Henschel – medarbetare 801 – från avdelning XV, Referat 3, Bezirksverwaltung Schwerin. För *Piko* finns också person- och arbetsakt, och han klassificeras som *IMA*. Ingen informationsingång kan konstateras i SIRA, men i stället finns hänvisning till existerande statistikkort.

Björn, XV 2113/86

19.11.1987 lade Stefen Teumer från HV A IV/7 – medarbetare 833 – upp akten *Björn*. I början handlade det om en akt för operativ kontroll *OPK*, men 19.11. 1987 lades det upp en person- och arbetsakt för *Björn* och som syns på kopia F-22 i Rosenholz, klassificerad som *IMA*. Erfarenhetsmässigt torde det överensstämma med tidpunkten för formell värvning. En informationsingång i SIRA har inte kunnat beläggas men det finns hänvisning till statistikkort för HV A.

Agentnät för Residentur 227 (Stockholm)

För HV A i Residentur 227 i Sverige finns förteckning över 29 Stasi-akter. Följande tyska agenter opererade i Sverige:

XV 1150/60, XV 110/73, XV 1553/68, XV 1608/75, XV 1951/67, XV 205/84, XV 2111/86, XV 2148/74, XV 241/77, XV 241/84, XV 2501/77, XV 2553/80, XV 2881/62, XV 2882/62, XV 2970/87, XV 2990/76, XV 301/83, XV 3176/78, XV 329/80, XV 357/70,

XV 37/81, XV 3914/85, XV 419/81, XV 425/79, XV 514/87, XV 649/82, XV 6651/80, XV 7063/80 och XV 8571/81.

En noggrann kontroll av personkartoteket F-16 i Rosenholz visar att i 3 fall saknas kartotekskort. I ett fall med registreringsnumret XV 2501/77 med täcknamnet *Kugel* handlar det enligt SIRA 21 om en *PNA*-akt, dvs.en personakt för en officer i specialinsats, med säkerhet en tysk medborgare och förmodligen med ett efternamn som kan sorteras in i registrets saknade bokstavsrad *La* till *Li*. Följaktligen saknas personkort endast för två akter, vilket låter förmoda att det högst troligt handlar om svenska medborgare.

König

30.12.1981 lade Günter Zobler – medarbetare 657 – från Arbetsgrupp 1, *Vetenskap och Teknik*, upp akten för *König*, klassificerad *OPK*, *Operation Personkontrolle*. [OBS. inte samma person som König XV 2924/77, olika personer kunde ha samma täcknamn men inte samma registreringsnummer, den här personen har registreringsnummer XV/8571/81]. Akten lämnades över 8.2.1989 till Walter Mehlhase i samma arbetsgrupp – medarbetare 654. För *König* finns två informationsingångar i SIRA. I SIRA 11 finns för 20.8.1984 en information om en bioteknologisk konferens. I SIRA 12 finns två informationsingångar, båda från 4.10 1983: En rapport om Vetenskapsakademiens förhållande till vetenskapssamfund i USA samt förslag till reglering för att förhindra forsknings- och teknologitransfer från USA till Östeuropa.

Lerche, XV 3176/78

21.11.1978 lade Manfred Herschel – medarbetare 209 – upp en akt för *Lerche* med registreringsnummer XV 3176/78 för avdelning HV A III/2. Den 6.11.1980 överlämnade han akten till Wolfgang Baehr – medarbetare 212. Från denna avdelning överfördes 15.12.1980 den här akten till HV A X/4 till Lothar Hönig – medarbetare 1401. Denne arkiverade akten den 19.5.1983 under arkiv-

signatur AIM 19096/83. I SIRA 13 finns för *Lerche* 14 ingångar för tiden 18.2. 1980 till 7.7. 1980. Det handlar uteslutande om frågor kring invandring, anmälningar och statstillhörighet.

Sammanfattning

Främst föreligger således hänvisningar till 29 tyska agenter och 6 Stasiakter för svenska medborgare i detta utlåtande. Detta baseras på SIRA-databaserna, på kopior av F-22 i Rosenholz samt på resultat av förfrågningar. Till varje akt finns med ett undantag alltid en kopia av HV A-statistikkort, *HVA Statistikkbogen*. F-22 förvaras hos myndigheten BStU. Information har lämnats från CIA om existerande HV A:s statistikkort. Det är rimligt att anta att avskrifter av statistikkort också ställts till Säpos förfogande av CIA 2001. Om så inte är fallet har dessa undanhållits Säpo, något som är mindre troligt. Vidare är det vanligtvis regel att åtminstone avskrifterna av F-22 överlämnats till respektive land. Om inte, har också dessa undanhållits Säpo. Därutöver visar det sig som resultat av undersökningen av HV A:s agentnät, knutet till Residentur 227 i Sverige, att det ligger nära till hands att misstänka att bakom åtminstone två Stasi-personakter döljer sig svenska medborgare.

Kommentar av Birgitta Almgren

Under arbetets gång har som framgått av mina fallbeskrivningar allt fler agenter hittats som varit bosatta i Sverige och som opererade i Sverige. Det visade sig att åtta av dem som fanns på Helmut Müller-Enbergs utlåtande från september 2010 hittade jag också sedan i Säpoutredningens källmaterial: *Klaus XV 1450/86*, *Walde/Heino AIM 23650*, *Polar XV 791/82*, *Piko XV 4452/87* samt *Björn XV 2113/86* (två personer) och *König XV 2924/77* samt ytterligare en källa med samma täcknamn *König* men med registreringsnummer XV 8571/81.

IM *Lerche XV 3176/78* som nämns i utlåtandet var känd för mig sedan tidigare som en av de tyska agenterna som var utsänd på uppdrag till Sverige, se Bilagan, sid. 233. En f.d. MfS officer, som

då arbetade med Sverige-ärenden i Stasis högkvarter i Östberlin, uppgav att en person med täcknamnet *Krone* var en i Sverige känd DDR-ambassadör vilket stämmer med antagandet från BStU att det handlade om en tysk medborgare, en officer i hemlig specialinsats. Däremot sorterades han in under bokstavsraden K. *Björn XV 2113/86* visade sig vid närmare efterforskningar vara två personer, vilket man inte visste när utlåtandet skrevs.